

II. BESEDNA UMETNOST

1. IZRAZNO SREDSTVO BESEDNE UMETNOSTI IN NJEN NAMEN

Besedna umetnost se od ostalih umetnosti razlikuje po svojem izraznem sredstvu.

Izrazno sredstvo besedne umetnosti je beseda.

Besedni umetniki - pesniki, pisatelji in dramatik - se izražajo z govorom: z besedami povedo, kaj mislijo, čutijo in doživljajo. S svojim slogom - vsebino in obliko - pa v bralcu ali poslušalcu želijo vzbuditi neko doživetje ali razpoloženje.

Za besedno umetnost poznamo več poimenovanj:

- slovstvo
- leposlovje
- literatura ali književnost

Rezultat, tisto kar pri besedni umetnosti nastane, je besedilo.

2. RAZDELITEV BESEDNE UMETNOSTI

BESEDNA UMETNOST (besedila)

po izvoru	po obliki	po vsebini		
ljudska	umetna	poezija	proza	umetnostna
				neumetnostna

Besedna umetnost po izvoru

Po izvoru besedno umetnost delimo na ljudsko in umetno.

Ljudska književnost je nastajala v času, ko ljudje še niso poznali pisave niti tiska, med ljudmi pa so se že pojavljali tisti, ki so čutili potrebo po umetniškem ustvarjanju. V ljudsko slovstvo uvrščamo vsa tista besedila, ki so nastala med ljudstvom in so še širila iz roda v rod s pomočjo ustnega izročila. Ker ta besedila niso bila nikjer zapisana, je med prenašanjem letih prihajalo do sprememb. - Nastajale so različice ali variante. Tudi avtorji teh besedil niso znani - so anonimni.

Za umetno književnost je značilno, da je rezultat zavestnega hotenja posameznega ustvarjalca, da bi oblikoval določeno snov v literarno umetnino. Avtorji takšne umetnosti so znani.

Besedna umetnost po obliki

Po obliki besedno umetnost delimo na poezijo (vezana beseda) in prozo (nevezana beseda).

Poezija (gr. poesis - stvaritev)

- Največkrat nastaja na podlagi izpovedovanja čustev. Napisana je v verzih, ponavadi ima rimo, značilen pesniški slog in mnogo pesniških ukrasov.

V poeziji je avtor vezan na stroga pesniška pravila.

Proza (lat. oratio prosa - nepretrgan govor, naravna govorica)

- Največkrat nastaja na podlagi opazovanja in razmišljanja. Pri oblikovanju besedila je avtor skoraj povsem svoboden. Slog proze je blizu vsakdanji govorici.

Čeprav je pesnjenje težje od pripovedovanja, se je poezija razvila mnogo prej kot proza. To si lahko razlagamo tako, da je bilo neko ljudstvo na začetku bogato s čustvi in domišljijo, kar je predmet poezije, ni pa še veliko razmišljalo, kar je predmet proze.

Tudi pri Slovencih se je v ljudskem slovstvu poezija razvila pred prozo.

Besedna umetnost po vsebini

Glede na vsebino besedil besedno umetnost delimo na umetnostna in ne-umetnostna besedila.

Umetnostno besedilo

- Namen umetnostnega besedila je, da vpliva na bralčeva čustva, njegovo doživljanje in razumevanje sveta. Pogosto ima besedilo več pomenov, zato si ga bralci lahko različno razlagajo.

Kadar se v branje umetnostnega besedila resnično vživimo, nas le-to navaja k razmišljanju in čustvovanju, pri tem pa doživljamo posebno notranje zadovoljstvo ali umetniški učinek.

Neumetnostno besedilo

- Namen neumetnostnega besedila pa je bralca čim bolj natančno poučiti in seznaniti o značilnostih tistega, kar takšno besedilo opisuje. Jezik takšnih besedil je enopomenski in ne dopušča možnosti, da bi si vsebino besedila različno razlagali.

3. ZGRADBA LITERARNEGA BESEDILA

Zgradba ali kompozicija literarnega besedila pomeni sestavljenost posameznih delov v smiselno, zaključeno celoto - besedilo.

Še preden avtor začne ubesedovati svoje delo, mora razmisliti, kaj in kako bo ubesedil tisto, kar nam želi sporočiti. - Razmisliti mora o snovi, motivih, temi, ideji, zgradbi osebah ...

Snov - del stvarnosti, ki nas obdaja. To je nekaj, kar obstaja neodvisno od naše volje, avtor pa jo lahko ubesedi na različne načine.

Motiv - je že na poseben način oblikovan del snovi. Motivov je v nekem besedilu lahko več; govorimo o glavnih in stranskih motivih.

Tema - je zaporedje glavnih motivov in nam pove, o čem neko delo govori.

Ideja ali sporočilo - je tisto, kar iz besedila moramo razbrati sami s pomočjo snovi, motivov in teme.

Vsako literarno besedilo ima svojo zunanjo in notranjo zgradbo.

Zunanja zgradba - tisto, kar vidimo na prvi pogled.

Elementi zunanje zgradbe:

- naslov
- kitice v pesmi
- poglavja v pripovednem besedilu
- dejanja, prizori v dramskem besedilu

Notranja zgradba - na prvi pogled je skrita, vendar zelo pomembna za razumevanje besedila

Elementi notranje zgradbe:

- zgodba ali fabula
- prostor
- čas
- književne osebe
- pripovedovalec

4. VEDE O LITERATURI

Da neko umetnostno besedilo lažje in bolje razumemo, nam pomagata predvsem literarna zgodovina in literarna teorija.

Literarna zgodovina nam pomaga pri poznavanju dobe, v kateri je besedilo nastalo, z njeno pomočjo pa se seznanimo tudi o avtorju, njegovem življenju in doživetjih, ki so vplivala na nastanek nekega besedila.

Literarna teorija raziskuje zvočno in likovno izraznost jezika, besedni in stavčni slog, avtorjev odnos do snovi, temo, motive, idejo, zgradbo besedila, književne vrste in zvrsti.

III. KNJIŽEVNE VRSTE IN ZVRSTI

Po vsebini in načinu vrednotenja leposlovno književnost delimo na tri zvrsti:

- *liriko* - izpoveduje čustva in notranja doživetja pesnika ali drugih ljudi ter nas sili k poglobljanju lastnega čustvovanja in mišljenja;
- *epiko* - pripoveduje o osebnih doživljajih, o resničnih ali izmišljenih dogodkih ter nas navaja k presojanju različnih življenjskih vrednot;

- *dramatiko* - prikazuje dejanja z govorečimi in delujočimi osebami in odnose med ljudmi.

1. LIRIKA

Beseda lirika izhaja iz grške besede "lyra" in pomeni inštrument. Grki so z lirskim pesništvom razumeli besedila, ki so jih peli ob spremljavi na glasbila.

Značilnosti

Od vseh literarnih vrst je lirika še najbolj osebna (subjektivna), z njo pa pesnik izraža svoja ali tuja notranja čustva, zunanji svet pa opisuje tako, kot ga sam doživlja.

Lirski subjekt

Tistega, ki izpoveduje svoje misli, čustva in razpoloženja, imenujemo *lirski (pesniški) subjekt*. V liriki je to največkrat pesnik sam, včasih pa je lahko to tudi kdo drug.

Snov lirike

Snov lirike so različna osebna stanja: razmerje do sočloveka (ljubezen, sovraštvo, osamljenost), odnos do predmetnega sveta (narava) ali odnos do samega sebe (sreča, trpljenje, obup nad samim sabo).

Lirski slog

Za liriko je zelo pomemben *slog - način izražanja*: jezik (različne besedne figure - metafora ...), razporeditev besed (vrstni red je drugačen od običajnega), zvočna izraznost besed (rima) in ritem (izmenjava poudarjenih in nepoudarjenih glasov oz. zlogov).

Oblika

Lirika je najpogosteje napisana v verzih (stihih), ki se povezujejo v kitice.

Lirske vrste

Lirske pesmi delimo na pesmi, ki imajo *stalno pesniško obliko* (sonet, glosa ...), razdelimo pa jih lahko tudi *po snovi* (ljubezenske, razpoloženjske, domovinske, zabavljive ...).

2. EPIKA - PRIPOVEDNIŠTVO

Beseda epika izvira iz grške besede *epos*, kar pomeni "beseda" ali "pripoved". Danes za epiko uporabljamo tudi izraz pripovedništvo.

Značilnosti

Za epiko je značilno predvsem to, da nam epik poroča o različnih dogodkih iz preteklosti in sedanosti, ki so lahko resnični ali pa tudi izmišljeni.

Epika je lahko zapisana v vezani ali nevezani besedi. Pripovedništvo v nevezani besedi imenujemo *pripovedna proza*, pripovedništvo v vezani besedi pa *pripovedno pesništvo*.

Tistega, ki v epiki pripoveduje imenujemo *pripovedovalec*. V epiki poznamo več vrst pripovedovalcev (vsevedni, avktorialni, prvoosebni, personalni), največkrat pa ga ne moremo enačiti s pisateljem.

Za pripovedna besedila je značilno, da iz njih lahko izluščimo *zgodbo ali fabulo*.

Zgodba ali fabula je razporeditev dogajanja od začetka do konca. V besedilu pripovedovanje največkrat poteka tako, da je dogajanje razporejeno od začetka do konca po vrstnem redu ali časovnem zaporedju, kar pa ni nujno (govorimo sintetični in analitični zgradbi besedila).

Književne osebe

Osebe, ki jih spoznavamo med branjem besedila, imenujemo *književne osebe*.

Glede na to, koliko pozornosti je namenjeno posameznim osebam, razlikujemo med glavnimi in stranskimi osebami. Pri opisovanju književnih oseb pisatelj označuje njihove zunanje in notranje lastnosti.

Književni čas in prostor

V pripovednem besedilu je dogajanje postavljeno v namišljeni književni čas, ki je lahko sedanji, pretekli ali prihodnji.

V besedilu mora biti vsako dogajanje postavljeno v književni prostor ali kraj dogajanja.

Epske zvrsti

Med epske zvrsti spadajo dela v vezani besedi (verzih) in nevezani besedi (prozi).

Epska besedila v verzih so: epi, balade in romance.

Večina epskih besedil je zapisana v prozi.

Ljudsko pripovedništvo pozna predvsem bajko, pravljico, pripovedko, legendo in basen.

V umetnem slovstvu so se uveljavile kratke (črtice, novele), srednje dolge (povesti) in dolge pripovedne zvrsti (romani).

3. DRAMATIKA

Beseda "*drama*" izvira iz grške besede "*drao*" in pomeni "*dogajanje*".

Značilnosti

V dramsko literaturo prištevavmo vsa besedila, ki so namenjena za gledališko uprizoritev, *nastopajoči igralci* pa z govorom in gibi po-skušajo čimbolj prepričljivo ustvariti vtis resničnega dogajanja.

Dramatik snov za besedila lahko jemlje iz zgodovine, sodobnega življenja, snov pa je lahko tudi izmišljena.

Zunanja zgradba drame

Dramsko besedilo navzven ločimo po njegovi zgradbi.

Dramsko besedilo je sestavljeno iz *dejanj* (*aktov* - predstavljajo nadaljevanje v dogajanju) in *prizorov* (*scen* - pomenijo spremembo na prizorišču dogajanja: nove osebe ...).

Za dramsko besedilo je značilno tudi to, da je zgrajeno iz dramskega govora in igrskih opazk.

Dramski premi govor - *direktni govor* - je del besedila, ki ga govorijo igralci na odru. Če se na odru pogovarjata dve osebi ali več oseb, govorimo o *pogovoru ali dialogu*. Če pa na odru govori ena sama oseba, govorimo o *samogovoru ali monologu*.

Igrske opazke - *didaskalije* - so namenjene režiserju in igralcem.

Obsegajo: poimenovanja dramskih oseb, opise prizorišč, opise premikanja oseb, način govorjenja ...

Notranja zgradba drame

Notranjo zgradbo drame največkrat ponazorimo s t.i. *dramatskim trikotnikom*, ki je sestavljen iz zasnove, zapleta (stopnjevanje navzgor), vrha, razpleta (stopnjevanje navzdol) in razsnove.

vrh

zasnova

razsnova

I. Stopnjevanje navzgor

1. *Zasnova - ekspozicija* predstavi glavne junake, prikaže kraj, in čas dogajanja ter napove dogajanje v drami.
2. *Zaplet* poveča zanimanje gledalca za dogajanje v drami. Glavni junak drame naleti na prve ovire, v drami se pokažejo prva nasprotja.

VRH je posledica vsega predhodnega dogajanja, v katerem zaplet doseže najvišjo stopnjo v dogajanju, in v dogajanju pomeni preobrat.

II. Stopnjevna je navzdol

3. *Razplet* povzroči nepričakovan in neneaden dogodek. Dogajanje se dokončno usmeri v junakovo škodo ali v njegovo korist.
4. *Razsнова ali katastrofa* - pomeni konec drame, ki je za glavnega junaka lahko tragičen ali tudi srečen.

Dramske zvrsti

Glede na to, ali je drama namenjena recitaciji ali uglasbitvi, ločimo *govorne in glasbene drame*.

Govorne drame po vsebini delimo na igre s tragično vsebino (drama in tragedija) in na igre z veselo vsebino (komedije).

Glasbene drame so dramska dela, ki združujejo glasbo, petje ali govorjenje (opere in operete).

IV. SLOG UMETNOSTNIH BESEDIL

V liriki, epiki in dramatiki umetniki za svoje izražanje uporabljajo različna jezikovna sredstva. Pri poslušalcih in bralcih z njimi besedni umetnik doseže poseben učinek in pritegne njihovo pozornost.

Jezikovna sredstva, s katerimi umetniki dosegajo posebne učinke so glasovne figure (ponavljanje posameznih glasov in glasovnih skupin), besedne figure (preneseni pomen besed in besednih zvez) ali stavčne figure (posebej preoblikovane povedi). Besede umetnik lahko za svoje potrebe po drugačnem izražanju jemlje tudi iz pogovornega jezika, narečja in tudi iz slenga ali žargona.

1. GLASOVNE FIGURE

Glasovne figure so tiste, ki oblikujejo slog z zvočnimi učinki posameznih glasov in njihovim ponavljanjem. Najpomembnejše glasovne figure so: rima, samoglasniški stik in soglasniški stik.

Rima - ujemanje glasov na koncu verzov, šteto od zadnjega naglašene- ga do konca verza. Poznamo različne vrste rim: zaporedno, prestop- no, oklepajočo, verižno ...

Čuj vlaka žvižg, z vetrovi gnan a
med mrak oblakov in poljan a
naraščajoč, pojemajoč b (zaporedna rima
tako moj klic gre v noč - polnoč. b aabb)
(O. Župančič: V noč)

Samoglasniški stik ali asonanca - ponavljanje istih samoglasnikov čez cel verz ali samo v zaključnih besedah posameznih verzov.

Rana ura, zlata ura.

Soglasniški stik ali aliteracija - ujemanje začetnih soglasnikov v poudarjenih zlogih.

Rane rože rade poveni.

2. BESEDNE FIGURE

Besedne figure so tiste figure, ki učinkujejo s prenesenim pomenom posameznih besed in besednih zvez. Najpomembnejše in najbolj pogoste so: metafora, primera ali komparacija, pridevniška metafora ali ukrasni pridevek, poosebitev ali personifikacija in preimenovanje ali metonimija.

Metafora ali prenos - z izrazom za en pojav poimenujemo drugega (zgrajena je na podobnosti dveh pojavov).

Tam skrivoma
zvezdic pastir
čez log hiti; ...

(D. Kette: Večer)

Primeri ali komparacija. - Prepoznamo jo predvsem po veznikih (ko, kot, kakor).

Ko najbolj iz zvezd je danica svetla,
najlepša od deklic je Urška bila.

(F. Prešeren: Povodni mož)

Pridevniška metafora ali ukrasni pridevek.

danica svetla, obraz mili, beli dan ...

Poosebitev ali personifikacija - poosebija živali, nežive stvari, pojave in pojme ter jim pripisuje človeške lastnosti.

noč trudna molči, nezamudna beži luna sanjava ...

Preimenovanje ali metonimija - pomeni zamenjavo dveh pojavov ali pojmov,

ki morata biti v stvarni, prostorski ali vzročni zvezi.

Ko niso meč, sekira in lopata
jih mogle, lakota nepremagljiva
preti odpreti grada trdna vrata. (vzrok - učinek)

(F. Prešeren: Krst pri Savici)

3. STAVČNE FIGURE

Stavčne figure temeljijo predvsem na posebnih stavčnih oblikah. Med stavčne figure spadajo predvsem: različne oblike ponavljanj, ogovor (nagovor) ali apostrofa, govorniško ali retorično vprašanje, stopnjevanje, pretiravanje, mnogovezje, brezvezje, inverzija ali obrnjeni besedni red ...

Ponavljajane ali iteracija - lahko je na začetku verza ali na njegovem koncu. Ponavljanje istih besed na koncu verza ali kitic imenujemo refren.

Strel v tišino,
droben curek krvi,
brinjevka
obleži, obleži. (podvojitve ali geminacija)

(S. Kosovel: Balada)

Ogovor ali apostrofa - z njim umetnik nagovraja izmišljene osebe ali predmete, kot da so živi.

O Vrba! srečna, draga vas domača,

(F. Prešeren: Sonetje nesreče)

Govorniško ali retorično vprašanje - vprašanje, ki si ga zastavlja pesnik, na katerega pa ne pričakuje odgovora ali pa ga vsebuje že samo vprašanje. Takšnemu vprašanju lahko sledi tudi govorniški ali retorični odgovor.

Veš, poet, svoj dolg!
Nimaš nič besed?

/.../

Vem, o vem svoj dolg.
v prsih tu me žge.

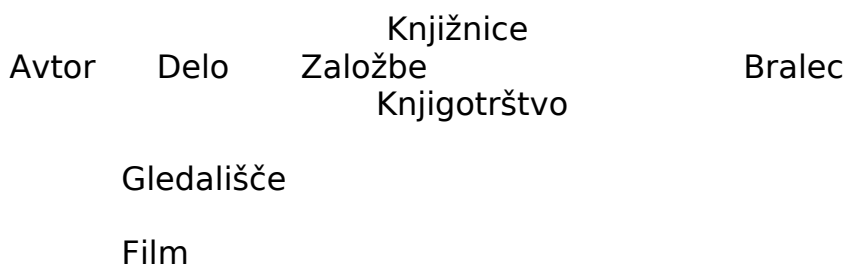
(O. Župančič: Veš, poet svoj dolg?)

USTVARJALEC (avtor), DELO, BRALEC

- Čemu je namenjeno literarno ustvarjanje?
- Kako poteka literarno ustvarjanje?
- Ali je literarno ustvarjanje samo sebi namen?
- Ali ustvarjalec vpliva na bralca? – Kako?
- Ali bralec lahko vpliva na avtorja?

Literarna veda

Književna kritika

Raziskovanje književnih besedil je zapleten proces, saj v njem sodeluje veliko različnih dejavnikov.

Avtor

Najpomembnejši dejavnik v procesu je avtor besedila, ki svoja dela ustvarja na podlagi svojih izkušenj, doživetij, pa tudi na podlagi svoje domišljije. Velikokrat je ustvarjanje povezano tudi z vzpodbudami iz književne tradicije in književnih del, drugih kultur ali socialnega in duhovnega sveta, v katerem avtor živi.

Delo

Nastajanje književnega dela je največkrat načrtno, lahko pa je tudi nezavedno in naključno.

Ko neko književno besedilo nastane in je objavljeno, postane samostojno in neodvisno od književnega procesa.

Bralec

Bralci so tretji dejavnik v književnem procesu.
Z branjem besedila bralci besedilu dajejo svoj smisel.

Književna kritika

Književna kritika se ukvarja z ocenjevanjem književnih besedil.

Literarna veda

Literarna veda raziskuje razmerja med avtorji in bralci, predvsem pa na različne načine raziskuje književna besedila.

K literarnim vedam prištevamo literarno zgodovino in literarno teorijo.